

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

ФАХОВА ІНФОРМАЦІЯ

Валентина ТЕСЛЮК,
доцент кафедри педагогіки
Національного університету
біоресурсів і природокористування України,
канд. психол. наук

Ідентифікаційне вікно:

Підсистема — виховний процес
Вид інформації — фахова
Вид документа — практична рекомендація
Шифр документа — 070.027.010
130.000.000
131.000.000

Аби не залишити не поміченою жодну обдаровану дитину, необхідні цілеспрямовані та скоординовані дії всіх учасників навчально-виховного процесу: соціального педагога, шкільного психолога, учителів, батьків і бібліотекарів. А запропонований нижче діагностичний інструментарій допоможе їм зробити цю роботу більш результативною.

Обдарована дитина: розпізнати, зрозуміти, підтримати

Вивчення проблеми обдарованості має довготривалу історію у вітчизняній та зарубіжній соціально-педагогічній та психологічній науці, і, водночас, багато білих плям, що робить актуальним подальше проведення як теоретичних, так і практичних досліджень, удосконалення концептуального апарату, методів соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та їх батьками.

Як переконає педагогічна практика, ключовою фігурою у створенні освітнього та виховного середовища, яке сприяє розвитку творчої природи обдарованої дитини, є педагог, у тому числі й соціальний. Тож до його професійної та особистісної підготовки висуваються особливі вимоги. Тут уже недостатньо володіти високим рівнем знань із предмета, певними навичками й мати досвід. Ураховуючи розвивальний характер навчання обдарованих дітей, сучасний соціальний педагог, крім суто предметної підготовки, повинен:

- мати уявлення про обдарованість і особливості розвитку обдарованих дітей;
- розуміти розвивальну освіту, її відмінності від традиційних форм навчання й виховання;
- знати психологічні закономірності та особливості вікового й особистісного розвитку дітей;
- знати загальноосвітнє середовище, його різновиди, суб'єкти й типи взаємодії між ними;
- володіти методами психологічного та дидактичного проектування навчального процесу;
- уміти реалізувати різноманітні способи педагогічної взаємодії між різними суб'єктами освітнього середовища

(учнями (індивідуально й у групі), батьками, колегами-вчителями, керівництвом школи);

- уміти займати рефлексивну позицію (позицію самоусвідомлення): що, як і навіщо вчити.¹

Функціональні обов'язки соціальних педагогів зазвичай підпорядковані системі роботи з обдарованими дітьми, яка складається з таких компонентів:

- цілеспрямоване виявлення обдарованих і здібних дітей за допомогою комплексної діагностики;
- добір учнів у рівневі класи, що дозволяє диференціювати процес навчання, створити максимально сприятливі умови для інтелектуального, морально-фізичного розвитку здібних дітей і забезпечення їхньої фундаментальної підготовки;
- реалізація нової стратегії навчання, спрямованої на «прискорення» й «збагачення» змісту освіти;
- стимулювання творчої діяльності здібних та обдарованих дітей за допомогою індивідуальних і масових форм роботи з учнями;
- розвиток загальноінтелектуальних, науково-дослідних, організаційних умінь і навичок учнів, інтенсифікація їх самостійної навчально-пізнавальної діяльності;
- розвиток високого рівня світоглядних переконань через поглиблене вивчення суспільних дисциплін, які дають учням можливість орієнтуватися у складному світі соціальних відносин, адаптуватися до вимог сучасного суспільства;
- методична робота з педагогічними кадрами, спрямована на організацію, координацію, контроль і узагальнення діяльності вчителів, які працюють із обдарованими дітьми;
- взаємодія з батьками з метою формування в дитини позитивної концепції та особливого сімейного клімату, який сприятиме розвитку здібностей дитини.

Виявляємо обдаровану дитину

Обдарованість має складну психологічну структуру, тому під час її діагностики варто не лише визначати рівень розвитку конкретного виду здібностей, а й віднаходити риси характеру, які сприяють творчим успіхам особистості: її внутрішні установки, мотиви, стиль поведінки, специфіку спілкування.

Спостереження

Під час розроблення діагностичних процедур необхідно визначити міру спрямованості особистості на навчальну діяльність, готовність до самостійності, вольового напруження, досягнення успіху. Здібна дитина з яскраво вираженою спрямованістю на творчий підхід до улюбленої справи, як правило, виявляє при цьому підвищений розумовий тонус. Труднощі його «вимірювання»

¹ Соціальна робота : технологічний аспект : навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської. — К. : Центр навч. л-ри, 2004. — 352 с.

полягають у наявних відмінностях між дітьми за показниками їхньої рухової експресії, нервової витримки, темпу та ритму мисленнєвої діяльності. В учнів різні діагностичні характеристики, їх наочно ілюструють відмінності в процесах мисленнєвої діяльності та в типах працездатності дітей. Це зобов'язує дуже ретельно розробляти програми спостереження за процесом навчальної діяльності, залучати учнів до навчальних і творчих завдань. Під час розроблення програми спостереження за здібною дитиною доцільно реєструвати показники її поведінки, представлені в таблиці.

Таблиця

Показники поведінки дитини в пізнавальній діяльності	Показники поведінки дитини в творчій діяльності
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність стійкої допитливості: дитина ставить багато запитань різного рівня складності й уміє їх правильно формулювати. 2. Систематичний прояв пізнавальної активності: оперативна готовність до відповіді, дослідницька допитливість, прагнення до пошуку. 3. Глибоке захоплення предметом пізнання та здатність до детального аналізу його ознак і функцій. 4. Володіння чималим запасом лексики і прояв високої мовленнєвої продуктивності у спілкуванні.² 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Багато ідей, навіть фантастичних. 2. Здатність запропонувати широкий спектр власних варіантів розв'язання певного завдання. 3. Уміння психологічно перебудуватися, коли заважають умови або з'являються нові завдання. 4. Схильність до винахідництва в ігрових та практичних ситуаціях, із проявом при цьому власного оригінального підходу.

Зібрати дані для попередньої характеристики учнів та її подальшого уточнення допоможуть матеріали спостережень, які проводяться в різноманітних шкільних ситуаціях, а також у родині. Пам'ятаймо і про те, що обдаровані діти — це найактивніші читачі. Саме тому соціальному педагогу корисно відвідувати читацькі конференції, вікторини, вечори запитань і відповідей, у ході яких розкриваються пізнавальні інтереси учнів-читачів. Такі заходи постійно проводять шкільні бібліотеки та бібліотеки для дітей і для юнацтва.

Опитування

Спостереження не завжди надають нам повну інформацію, тому необхідно використовувати методи опитування самого учня. До цієї роботи можна залучати шкільного психолога та бібліотекаря.

Під час складання опитувальних листів, анкет, інтерв'ю необхідно отримати довідку про динамічні характеристики як безпосередньо у здібної дитини, так і у визначеного кола експертів (батьків, учителів, ровесників). У відповідях респондентів важливо побачити та зафіксувати підвищену потребу особистості в розумових діях, схильність до занять і захопленість ними, міру прояву інтелектуальних та творчих поривань, кмітливості та винахідливості.

Розроблення методичних процедур діагностики здібностей мають на меті встановлення конкретного спектра умов, які впливають на розвиток обдарованої особистості. У цьому плані доцільно зрозуміти думки самих дітей щодо тих умов, у яких їм «добре

² Теслюк, В. М. Технології соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. — К. : НАУ, 2008. — 432 с.

думається», «добре працюється» — індивідуально або в колективі, — а також місце, час, настрої, особливості переживань (якщо є конкретні перешкоди) тощо. Крім того, необхідно знати й думки батьків, учителів, шкільних бібліотекарів, ровесників — свідків їхньої пізнавальної активності та продуктивної діяльності.

Опитувальні листи можуть уміщувати конкретний перелік тверджень, які розкривають характер дій батьків, учителів, дитячих і шкільних бібліотекарів і культивуються ними в процесі роботи, спілкування та організації дозвілля дітей. Зміст тверджень має бути таким, аби ви змогли отримати інформацію про конкретну технологію родинного, дошкільного та шкільного виховання обдарованої дитини, рівень психологічної культури та педагогічної майстерності учителів. До опитувального листа бажано включати не більше 10–15-ти тверджень.

**Орієнтовний перелік тверджень,
які доцільно навести в опитувальному листі**

1. Допмагаю дитині будувати її особисті плани та підтримую дитину у прийнятті нею рішень.
2. Допмагаю дитині вдосконалити результат її праці.
3. Забезпечую дитину книжками й матеріалами для її улюблених занять.
4. Заохочую дитину до вигадування історій та фантазування.
5. Підтримую в дитині прагнення знаходити проблемні завдання та вирішувати їх.
6. Обговорюю з дитиною широке коло проблем.
7. Сприяю розвитку в дитини позитивного бачення власних здібностей.
8. Відповідаю на всі запитання дитини щиро й без роздратування.
9. Розробляю практичні завдання експериментального характеру з метою спрямування дитини на творчий пошук та досягнення успіху.

Дані, отримані в результаті опитування батьків, учителів, вихователів, бібліотекарів, дозволяють визначити стиль, різноманітність способів і характер їхніх стосунків у спільній праці та в спілкуванні з іншими дітьми. Разом із тим такі матеріали дають можливість побачити риси характеру дитини.

Слід враховувати й те, що кожен зі здібних учнів (щодо якого проводиться опитування) постійно перебуває серед своїх однолітків. У шкільних ситуаціях думки ровесників, їхня оцінка та ставлення можуть суттєво впливати на поведінку дитини. Саме тому, вивчаючи здібності школяра, потрібно зважати на інформацію, отриману від однокласників.

Не менш важливим є опитування й самої обдарованої дитини. Поставте їй декілька запитань, приміром таких:

1. Назви друзів, з якими тобі подобається фантазувати, щось вигадувати, винаходити.
2. До яких своїх занять ти б їх запросив?
3. У спільних заняттях із ровесниками найчастіше:
 - а) тобі дістається роль лідера;
 - б) тебе обирають лідером інші;

Інтерв'ю

- в) ти самостійно обираєш роль лідера.
4. Під час обговорення досягнутих результатів заняття (діяльності чи справи) оцінка кого з названих трьох – семи друзів для тебе є найвагомішою, значущою, цікавою?

Готуючись до інтерв'ю зі здібною дитиною, соціальний педагог (психолог, шкільний бібліотекар) має передбачити момент знайомства та ретельний аналіз її навчальних і творчих досягнень. Метод інтерв'ю допоможе глибше вивчити бажання обдарованої дитини або її прагнення діяти, стимулювати, контролювати та оцінювати себе саму. У переліку запитань для інтерв'ю можуть бути такі:

1. Назви свої улюблені види занять (діяльності, справ) вдома, у школі, на вулиці.
2. Кому з людей (дорослих, однолітків) ти надаєш перевагу при обговоренні своїх планів, задумів, проблем?
3. Чия оцінка є для тебе найбільш значимою вдома, у школі, на вулиці?
4. На кого ти найчастіше розраховуєш у складних або скрутних ситуаціях вдома, у школі, на вулиці?
5. Кого найчастіше ти прагнеш наслідувати в роботі, навчанні, поведінці?

Аналіз навчальної та творчої продуктивної діяльності надасть соціальному педагогу й психологу інформацію про джерела творчого задуму обдарованої дитини, терміни виконання, причини зміни задуманого образу, міру задоволення від того, що зроблено власноруч, бажання рекламувати свій успіх. У ході аналізу навчальної та творчої діяльності дітей увага дослідника має акцентуватися на критеріальних ознаках, закладених у схему кількісного та якісного аналізу. Ці ознаки повинні відображати суть поняття «оригінальність».

Оцінка творчого потенціалу за допомогою спостережень, опитувань, анкет та аналізу продуктів діяльності не виключає застосування й спеціально розроблених експериментальних завдань, складання яких передбачає оперативне збирання широкого кола інформації, до чого долучають і бібліотеки.

Психологічні методики діагностики обдарованості

Серед стандартних інтелектуальних тестів найвідомішими в міжнародній практиці є:

- шкала інтелекту Стенфорд — Біне (розроблена для тестування дітей, починаючи з дворічного віку, спрямована на одержання єдиного показника, що характеризує загальний інтелектуальний розвиток індивідуума);
- шкала інтелекту Векслера (містить вербальні й невербальні субтести (вербальну шкалу та шкалу дії);
- інтелектуальний тест Слоссона (на основі даних про словниковий запас, вербальні та математичні судження, пам'ять);
- оціночна батарея тестів Кауфмана (дає дві глобальні оцінки — розумових процесів і досягнень);
- шкала дитячих здібностей Маккарті (дає узагальнену оцінку (загальний когнітивний індекс) і п'ять субоці-

<i>Тренінгові методи</i>	<p>нок (для вербальних, перцептивних, обчислювальних і моторних здібностей, а також пам'яті));</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ тести креативності Е.П. Торренса.
	<p>Зазвичай діагностичні методики орієнтовані на разове обстеження. Однак у практиці застосовуються й такі методики, за допомогою яких можна здійснювати певний розвивальний вплив, допомагати дитині долати типові для неї психологічні перешкоди. Ідеться про тренінгові методи, метою яких є корегування та розвиток особистості дитини та реалізація довгострокової діагностики.</p> <p>Використання тренінгових методів виявлення й розвитку обдарованості є доречним для:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ відкриття прихованих здібностей обдарованих дітей та їхнього розвитку; ➤ подолання емоційних, міжособистісних та інших психологічних бар'єрів, що ускладнюють розвиток обдарованих дітей; ➤ розвитку різних видів обдарованості; ➤ професійної та особистісної підготовки педагогів і психологів, які працюють із обдарованими дітьми.
<i>Метод розвивального дискомфорту</i>	<p>Ефективні результати може принести використання соціальним педагогом методу розвивального дискомфорту, мета якого — формування в дітей навичок активного подолання складних ситуацій. При цьому варто використовувати несприятливі ситуації, що виникають природно, а також створені штучно (на групових та індивідуальних заняттях із психологом і частково на навчальних заняттях). Метод розвивального дискомфорту передбачає:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ вироблення «почуття реальності»; ➤ створення психологічної готовності до подолання негативних та кризових ситуацій; ➤ набуття навичок ефективного реагування на ситуації дискомфорту; ➤ розвиток, закріплення потреби і здатності до виявлення ініціативи, прийняття відповідальності за свою діяльність; ➤ формування особливого особистісного «сценарію переможця», що передбачає спрямованість на самоактуалізацію в реальних умовах соціуму.
<i>Арт-терапія</i>	<p>Для діагностики обдарованості водночас із тестами необхідно застосовувати й інші методи, які дають більш повне, цілісне уявлення про особистість дитини. У цьому плані однією з найефективніших методик є арт-терапія, тобто лікування мистецтвом. Терапія мистецтвом дає соціальному педагогу можливість не лише коректно здійснити діагностику особливостей особистісного розвитку кожної дитини, а й побудувати доброзичливі стосунки між дітьми в соціумі. Арт-терапія базується на художньо-прикладній діяльності кожного учасника групи: малюванні, ліпленні, виготовленні мозаїки, різанні по дереву, випалюванні тощо. При цьому значення мають не стільки художні особливості, скільки сам процес творчості, внутрішній світ особистості, почуття, переживання дитини.</p>

Арт-терапія надає можливість соціальному педагогу без допомоги психолога одержувати унікальні й достовірні дані про кожну дитину, її взаємини з однолітками, батьками, дорослими. На таких заняттях легко встановлюється доброзичлива, довірлива атмосфера, що позитивно впливає й на процес діагностики. Одночасно вирішуються виховні, корекційні, терапевтичні завдання, не лише виявляється, а й розвивається творча обдарованість дітей.

Педагог може й не побачити обдарованості дитини в тій чи іншій діяльності, але лише в тому випадку, якщо не були створені необхідні умови для виявлення розвитку певної якості особистості.

*Взаємодія
з батьками*

Серед багатьох аспектів діагностики дитячої обдарованості чільне місце посідає взаємодія педагога з батьками задля формування в дитини позитивної концепції й створення сприятливого сімейного клімату для розвитку здібностей дитини.

Мета цієї роботи — підвищити правову та педагогічну культуру батьків, навчити їх ефективно взаємодіяти зі своєю дитиною, установлювати та розвивати відносини співробітництва та партнерства, формувати нові практичні навички для виховання здібних, талановитих дітей.

Об'єднуємо зацікавлені сторони

Аби процес виявлення та розвитку обдарованих дітей був результативним, в арсеналі соціального педагога і шкільного психолога має бути якомога більше різних форм і методів роботи. Результативності можна досягнути шляхом:

- Створення в школі психолого-педагогічного консилиуму, до складу якого входять учителі, соціальний педагог і психолог. Для підготовки консилиуму проводиться комплексна діагностична робота в 1-, 3-, 5-, 8-, 10-му класах, організовується анкетування дітей, батьків, учителів. Завдяки цьому складається багаторівневий і багатопрофільний «банк даних» здібностей учнів. Разом із тим ці дані не завжди можуть відповідати показникам успішності учнів, оскільки існує поняття «прихована обдарованість». Завдяки цьому педагоги мають можливість виявити й простежити розвиток кожної дитини, своєчасно надати їй педагогічну підтримку.
- Проведення активної роз'яснювальної роботи з батьками, зокрема лекторії для батьків із проблем виявлення, розвитку й підтримки обдарованості та здібностей у дітей.
- Добору учнів у класи для організації рівневого навчання на основі системи діагностичних робіт.
- Залучення учнів до роботи в гуртках, творчих студіях і факультативах; до участі в інтелектуальних конкурсах і оглядах, предметних тижнях, олімпіадах (до цієї роботи можна залучити шкільну бібліотеку), наукових радах учнів; до навчання в профільних класах, заочних школах при вишах під керівництвом учителя.

- Систематичної методичної роботи соціального педагога та шкільного психолога з учителями, що передбачає освіту вчителів із проблем обдарованих дітей.
- Організації соціальним педагогом і шкільним психологом роботи теоретико-методичного семінару для вчителів (орієнтовні теми семінару: методика виявлення обдарованих дітей; типологія обдарованих і здібних дітей; масові й індивідуальні форми роботи з обдарованими дітьми; робота з обдарованими учнями за індивідуальними програмами; формування діагностичного банку даних «Обдаровані та здібні діти школи»; стратегія і принципи навчання обдарованих дітей; психологічні проблеми обдарованих дітей і особливості виховної роботи з ними; організація роботи з обдарованими дітьми в межах технології саморозвитку; залучення обдарованих учнів до проведення місячників із предметів; проблеми прихованої обдарованості; результативність роботи з обдарованими дітьми за рік).
- Надання матеріальної, моральної, психологічної підтримки обдарованих дітей.
- Підключення позашкільних культурно-освітніх, спортивних установ і соціальних служб до роботи з обдарованими дітьми.

Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми та їхніми батьками передбачає оволодіння соціальним педагогом цілим рядом специфічних знань, умінь, методів вивчення обдарованості та форм розв'язання проблеми розвитку обдарованих дітей. Неоціненну допомогу в цьому надають бібліотеки: шкільні, для дітей, для юнацтва, публічні за місцем проживання, вищих навчальних закладів, у т. ч. педагогічного профілю, та інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також галузеві науково-педагогічні бібліотеки. Вони збирають і опрацьовують інформацію на різних носіях щодо соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та їхніми батьками, організують традиційні та електронні книжкові виставки, надають матеріали для педагогічних рад і засідань круглих столів, укладають бібліографічні огляди та дайджести тощо. Тут ви зможете черпати нові знання та ідеї.